

Μνήμων

Τόμ. 42 (2025)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, Πολεμώντας τη λήθη: Εθνικό αφήγημα και προτεσταντική ιστοριογραφία στη Γαλλία των Βουρβόνων ● ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΙΟΥΡΑΗΣ, Διασχίσεις στην εδραίωση του φορολογικού μηχανισμού στην επαναστατημένη Πελοπόννησο μέσα από το παράδειγμα της επαρχίας Πύργου ● ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΚΚΙΝΑΣ, Η «τρακτούργια» του καπετάν Κώστα. Ιστορία μιάς φήμης ● ΣΠΥΡΙΔΟΥΑ ΠΥΡΡΙΑΗ, Μουσειολογική επισκόπηση του περιοδικού *Προμηθεύς* (1890-1892): Το Φωτιστογραφικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών και μουσεία Φυσικών Επιστημών του εξωτερικού στο τέλος του 19ου αιώνα ● ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, «Το μάνιλερ και την λόγην αντικαθιστά το ψηφοδέλτιο και η πένα». Η ψήφος του στρατού στις εκλογές του 1920 ● ΚΩΣΤΗΣ ΓΚΟΤΣΙΝΑΣ, «Η μάστιγα των ναρκωτικών»: Καταναλωτικές τάσεις και κοινωνικοί φόβοι στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης ● ΝΙΚΟΣ Ε. ΑΛΕΒΥΖΑΚΗΣ, Η μελέτη της θαλάσσιας βιοποικιλότητας και του θαλάσσιου περιβάλλοντος στη διαδρομή της επιστημονικής σκέψης

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Νεοελληνική ιστορία και εκδόσεις στον Μεσοπόλεμο ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Το πρόσφατο παρελθόν στην ιστοριογραφία και την εκδοτική παραγωγή του ελληνικού Μεσοπολέμου ● ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΖΙΩΓΑΣ, Εκδοτική παραγωγή, ιστορικά βιβλία και Αριστοτέλη στη μεσοπολεμική Ελλάδα ● ΝΙΚΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, Προς μια επισκόπηση της εκδοτικής παραγωγής του Μεσοπολέμου για την ιστορία του Νέου Ελληνισμού

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Οι σπουδές για την Ελληνική Επανάσταση και η ανανέωση της διδασκαλίας της στην εκπαίδευση ● ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ, Δεκεμβριανά: Η απαγόρευση του συλλαλητηρίου στο Σύνταγμα

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Βασιλική Χ. Τζώγα, Χριστίνα Αργιαντώνη, Γιώργος Β. Νικολάου, Δημήτρης Δημητρώπουλος, Καλλιόπη Γερονιμάκη, Σίμος Μποζίκης, Χριστίνα Κουσιούρη, Χρήστος Χατζημωσήφ, Θάνος Αγγελόπουλος

42

ΑΘΗΝΑ 2025

Πολεμώντας τη λήθη

Κώστας Γαγανάκης

doi: [10.12681/mnimon.44984](https://doi.org/10.12681/mnimon.44984)

Copyright © 2026

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαγανάκης Κ. (2025). Πολεμώντας τη λήθη: Εθνικό αφήγημα και προτεσταντική ιστοριογραφία στη Γαλλία των Βουρβόνων. *Μνήμων*, 42, 11–34. <https://doi.org/10.12681/mnimon.44984>

ΚΩΣΤΑΣ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ

ΠΟΛΕΜΩΝΤΑΣ ΤΗ ΛΗΘΗ:
ΕΘΝΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΣΤΑΝΤΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ ΤΩΝ ΒΟΥΡΒΟΝΩΝ

Η μνήμη όλων των γεγονότων που συνέβησαν σε κάθε πλευρά, από τις αρχές του μήνα Μαΐου του 1585 μέχρι και την ενθρόνισή μας, και κατά τη διάρκεια των άλλων ταραχών που προηγήθηκαν και με αφορμή αυτές, θα παραμείνει νεκρή και κατασιγασμένη, ωσάν αυτά να μη συνέβησαν. Και δεν θα είναι δυνατό ούτε επιτρεπτό στους δικαστικούς μας αξιωματούχους, ούτε και σε οποιαδήποτε άλλα πρόσωπα, δημόσια ή ιδιώτες, σε οποιαδήποτε στιγμή και με οποιαδήποτε αφορμή να αναφέρονται σε αυτά, ή να κινούνται δικαστικά σε οποιοδήποτε δικαστήριο. Απαγορεύουμε σε όλους τους υπηκόους μας, οποιασδήποτε κοινωνικής θέσης ή ιδιότητας, να ανανεώνουν τη μνήμη, να επιτίθενται, να προσβάλλουν ή να προκαλούν ο ένας τον άλλο κατηγορώντας τον για ό,τι συνέβη στο παρελθόν, για οποιαδήποτε αιτία και αν συνέβη, να συζητούν, να αντιπαρατίθενται, να διαπληκτίζονται και να καταφεύγουν σε ακρότητες και προσβολές με πράξεις και λόγια.

Άρθρα 1 και 2, Διάταγμα της Νάντης, 30.4.1598

Με τα δύο πρώτα άρθρα του Διατάγματος της Νάντης, ο πρώτος βουρβόνος μονάρχης της Γαλλίας εξήγγειλε μια πολιτική καταναγκαστικής λήθης για τα δεινά που είχαν πλήξει το βασίλειο κατά το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα. Για μεγάλο χρονικό διάστημα, ηγέτης της μαχόμενης ουγενωτικής παράταξης και πρόσφατα μεταστραφείς στον καθολικισμό, σε μια πράξη βαρύνουσας πολιτικής σημασίας, ο Ερρίκος Δ΄ πρότεινε στη γαλλική κοινωνία ένα νέο, «εμπροσθοβαρές» εθνικό αφήγημα, το οποίο, ξεπερνώντας τη φρίκη των εμφυλίων πολέμων της περιόδου 1560-1594, προσέφερε ξανά στο γαλλικό έθνος την προοπτική του μεγαλείου μέσω της εθνικής συμφιλίωσης. Όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, η επιχειρούμενη βασιλική πολιτική («εθνικής αμνησίας») συνιστούσε ένα εξαιρετικά δυσχερές εγχείρημα, επειδή προσέκρουε στη βαθιά εμπεδωμένη συλλογική μνήμη των

εμφύλιων συγκρούσεων αλλά, επίσης, και επειδή το ίδιο το Διάταγμα της Νάντης προϋπέθετε μια –αστυνομευόμενη έστω– υπόμνηση των πρόσφατων δεινών για την πλήρη εφαρμογή των διατάξεών του.

Έρευνες ιστορικών που εντάσσονται στο ρεύμα της ιστορίας της ανάγνωσης, έχουν καταδείξει την εδραίωση μιας ισχυρής «ιστορικής κουλτούρας» στη γαλλική κοινωνία του δεύτερου μισού του 16ου αιώνα. Ειδικότερα, ο Corrado Vivanti, ερευνώντας τη γαλλική εκδοτική παραγωγή της περιόδου, εντοπίζει 657 ιστορικές πραγματείες για το διάστημα 1550-1610, από τις οποίες οι 271 ήταν πρώτες εκδόσεις και οι 386 επανεκδόσεις παλαιότερων τίτλων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η επισήμανση του ιταλού ιστορικού ότι περισσότερο από το 50% των ιστορικών βιβλίων (343) κυκλοφόρησαν ανάμεσα στα 1550 και το 1588, περίοδο οξείας κλιμάκωσης των εμφύλιων συγκρούσεων που αποτυπώθηκαν αρχικά ως «Θρησκευτικοί Πόλεμοι», για να καταλήξουν να περιγράφονται ως εμφύλιοι. Είναι προφανές ότι η κορύφωση της σύγκρουσης ανάμεσα στην καθολική πλειονότητα, με επικεφαλής τη γαλλική μοναρχία, και τη δυναμική προτεσταντική μειονότητα προκάλεσε μια ανάλογη κορύφωση του ενδιαφέροντος του γαλλικού κοινού για ιστορικές εκδόσεις.¹

Τι είδους ιστορία προσέλκυε το ενδιαφέρον του γαλλικού αναγνωστικού κοινού στο ταραχώδες δεύτερο μισό του 16ου αιώνα; Στις 271 νέες εκδόσεις που εντοπίζει ο Vivanti, οι τοπικές ιστορίες –περίπου πενήντα– συνυπήρχαν με παραδοσιακές βασιλικές γενεαλογίες (εθνικές ιστορίες «εξ αντανακλάσεως»), με τίτλους θρησκευτικής ιστορίας, οι οποίοι προφανώς εξαιτίας της συγκυρίας επικέντρωναν στον μακράν αντιστασιακό αγώνα της Καθολικής Εκκλησίας. Ενδιαφέρον προκαλεί η κυκλοφορία καινοτόμων ιστορικών έργων που πραγματεύονταν την ιστορία των θεσμών, τοπικών και εθνικών. Σημαντικότερο εύρημα του Vivanti, αναφορικά με τις νέες εκδόσεις ιστορικών έργων, είναι η παρουσία εβδομήντα τίτλων γενικής ιστορίας, από τους οποίους οι σαράντα περίπου αναφέρονταν σε ζητήματα της «σύγχρονης ιστορίας», ενώ οι τίτλοι ιστορικής μεθοδολογίας εμφανίζονται μεν αριθμητικά πενιχροί, με ιδιαίτερη, ωστόσο, βαρύτητα εξαιτίας της κυκλοφορίας των ιδιαίτερα επιδραστικών πραγματειών των Jean Bodin και François Baudouin.²

Εξίσου σημαντικό είναι να προσδιορίσουμε τον κοινωνικο-πολιτισμικό χώρο, από τον οποίο προέρχονταν στη συντριπτική τους πλειονότητα

1. Corrado Vivanti, «Paulus Aemilius Gallis codidit historias?», *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 19/6 (1964), σ. 1117-1119.

2. Στο ίδιο, σ. 1119.

οι γάλλοι ιστορικοί του δεύτερου μισού του 16ου αιώνα. Αυτό που προκύπτει ξεκάθαρα, είναι ότι σχεδόν όλοι τους ανήκαν στο ανώτερο στρώμα της αστικής τάξης και συγκεκριμένα προέρχονταν από τις τάξεις των λεγόμενων τηβεννοφόρων αξιωματούχων (*robbins*) της βασιλικής γραφειοκρατίας, την οποία είχαν αναπτύξει οι Βαλούα από τη βασιλεία του Φραγκίσκου Α΄, με την πώληση αξιωμάτων –και κάποιες φορές και τίτλων ευγένειας– σε όσους είχαν τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στο υψηλό τίμημα. Η «αριστοκρατία της τηβένου», η οποία προωθήθηκε και ως αντίβαρο στην παραδοσιακά φυγόκεντρη αριστοκρατία του ξίφους, είχε συνάψει δεσμούς αμοιβαίου συμφέροντος με τη γαλλική μοναρχία, έχοντας επενδύσει αξιολύβιστα ποσά για την κατάληψη θέσεων στον κρατικό μηχανισμό. Όπως θα δούμε πιο κάτω, από τις τάξεις αυτών των «τηβεννοφόρων ιστορικών» προέκυψαν οι δυναμικότεροι «στυλοβάτες του έθνους», οι προωθητές ενός νέου εθνικού ιστορικού αφηγήματος που προσέφερε στη σπαρασσόμενη Γαλλία την προοπτική της εξόδου από την άβυσσο. Αυτό συνέπιπτε με το προωθούμενο εθνικό αφήγημα του Ερρίκου Δ΄, στον οποίο αυτοί οι ιστορικοί, με προεξάρχοντα τον Jacques-Auguste de Thou, προσέφεραν πολύτιμες υπηρεσίες.

Οι γαλλικοί Θρησκευτικοί Πόλεμοι υπήρξαν αναμφίβολα μια σημαντική καμπή στην εξέλιξη της θεωρούμενης ιστοριογραφικής επανάστασης στη Γαλλία του 16ου αιώνα. Συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάδυση και εδραίωση της σύγχρονης (ζώσας) ιστορίας ως κυρίαρχου ιστοριογραφικού είδους, αλλά επίσης και στον απογαλακτισμό της εθνικής από τη δυναστική ιστορία, αποτελώντας ένα αξιοσημείωτο, στην τραγικότητά του, αυτοτελές ιστορικό συμβάν, το οποίο απαιτούσε ιδιαίτερη προσέγγιση και ιστορική ερμηνεία. Ταυτόχρονα όμως, και ενώ κλιμακώνονταν, αποτέλεσαν το πεδίο για την ανάπτυξη αντιθετικών ιστορικών προσεγγίσεων, συντασσόμενων με την ομολογιακή σύγκρουση, η οποία γρήγορα προσέλαβε και μια εμφανή πολιτική αλλά και «διεθνική» διάσταση.

Μεταθέτοντας το πεδίο της έρευνας στη Γαλλία των Βουρβόνων, τον 17ο αιώνα, η μελέτη αυτή παρακολουθεί την εξέλιξη της ιστοριογραφικής σύγκρουσης –η οποία σε μεγάλο βαθμό κινήθηκε υπόρρητα, εξαιτίας της μοναρχικής πολιτικής της εθνικής αμνησίας, μέχρι και την επαύριον της ανάκλησης του Διατάγματος της Νάντης από τον Λουδοβίκο ΙΔ΄. Θα επιχειρηθεί να καταδειχθεί, μέσα από τις αντιπαραθέσεις των ιστορικών του 17ου αιώνα αναφορικά με το παρελθόν και το μέλλον του έθνους, πώς οι επίγονοι του πρώτου βουρβόνου μονάρχη εργαλειοποίησαν την πολιτική της καταναγκαστικής λήθης, την οποία πρώτος είχε θεσπίσει ο Ερρίκος Δ΄, για να οδηγήσουν την ουγενοτική μειονότητα αρχικά στην

περιθωριοποίηση και τη «σιωπηρή παρακμή» και κατόπιν στη βίαιη καταστολή της.³ Πριν όμως περάσουμε στις «μάχες των ιστορικών» του γαλλικού 17ου αιώνα, πρέπει να επιστρέψουμε στην ιστορική κουλτούρα του τέλους του 16ου αιώνα και ιδιαίτερα στη βαθιά εδραιωμένη συλλογική μνήμη των εμφυλίων πολέμων, μνήμη που αναζωπυρωνόταν μέσα από διακριτές μνημονικές πρακτικές και στα δύο ομολογιακά στρατόπεδα, καθ' όλη τη διάρκεια του 17ου αιώνα: μια μνήμη άσβεστη, που υπόμενε τη μοναρχική πολιτική της λήθης.

Μνήμη ενάντια στη λήθη: το διεκδικούμενο παρελθόν

Επικλήσεις στη συλλογική σιωπή και λήθη αναφορικά με τα δεινά του δεύτερου μισού του γαλλικού 16ου αιώνα, αυτές τις αλλεπάλληλες απόπειρες «ενταφιασμού του παρελθόντος», όπως τις περιγράφει εύστοχα ο Olivier Christin, βρίσκουμε σε όλα τα ειρηνευτικά διατάγματα που, ουσιαστικά, επέβαλαν περιόδους ανακωχής καθ' όλη τη διάρκεια των Θρησκευτικών Πολέμων (1562-1598), αρχής γενομένης από το Διάταγμα της Amboise, τον Μάρτιο του 1563 –που τυπικά τερμάτιζε τον Α΄ Θρησκευτικό Πόλεμο.⁴ Οι επαναλαμβανόμενες μοναρχικές απαγορεύσεις συνιστούσαν παραδοχή αποτυχίας στην αντιμετώπιση μιας βαθιά ριζωμένης μνήμης των εμφύλιων συγκρούσεων, μνήμης που ανατροφοδοούνταν από εκδοτικές πρωτοβουλίες και μνημονικές πρακτικές και από τις δυο αντιμαχόμενες πλευρές, και οι οποίες έθεταν τις βάσεις για την ανάδυση μιας ιστορικής συνείδησης με διακριτή ομολογιακή θεμελίωση.⁵

3. Όπως επισημαίνει η Aleida Assmann, η ενεργή λήθη, ως κοινωνική και πολιτισμική πρακτική, εκφράζεται μέσα από συνειδητές πράξεις απαλοιφής στοιχείων του παρελθόντος, άμεσα συνδεδεμένες με έναν ευρύ κοινωνικό μετασχηματισμό, την ίδια στιγμή όμως μπορεί να είναι βίαια καταστροφική, όταν στρέφεται ενάντια σε μια στοχευμένη μειονότητα. Τα δύο αυτά στοιχεία, σύμφωνα με την τυπολογία της Assmann, τα συναντάμε στην πολιτική του Λουδοβίκου ΙΔ΄. Aleida Assmann, «The Dynamics of Cultural Memory. Between Remembering and Forgetting», Astrid Erll – Ansgar Nünning (επιμ.), *Cultural memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, Βερολίνο – Νέα Υόρκη, Walter de Gruyter, 2008, σ. 97-98.

4. Olivier Christin, «Mémoire Inscrite, Oubli Prescrit», Reiner Marcowitz – Werner Paravicini (επιμ.), *Vergeben und Vergessen? Pardonner et Oublier? Μόναχο*, R. Oldenbourg Verlag, 2009, σ. 74· Philip Benedict, «Shaping the Memory of the French Wars of Religion: The First Centuries», Erika Kuijpers – Judith Pollmann – Johannes Müller, – Jasper van der Steen (επιμ.), *Memory before Modernity*, Leiden, Brill, 2013, σ. 112.

5. Κώστας Γαγανάκης, *Θουκυδίδης ή Ευσέβιος; Προτεσταντική ιστοριογρα-*

Στον «Πόλεμο των λέξεων» που πυροδοτήθηκε με την έκρηξη του Α΄ Ορησκειτικού Πολέμου, το 1562, πέρα από τις πραγματείες ιστορικών που στρατεύθηκαν και στα δύο μέτωπα, ιδιαίτερα επιδραστικές για το ευρύ κοινό φάνηκαν περισσότερο οι εκλαϊκευτικές εκδόσεις: στην ουγενοτική παράταξη τα μαρτυρολόγια των Jean Crespin και Antoine de Chandieu συνδυάστηκαν με εικονογραφημένες ιστορίες των συγκρούσεων, με σημαντικότερη την έκδοση των Tortorel και Perissin, όπως και με χρονικά και σχολιασμούς των πολέμων, αυτές τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες περιπτώσεις καθοδηγούμενης ιστορικής ανάγνωσης των γεγονότων που είχαν συμβεί ή και που εξελίσσονταν, οι οποίες εγκαινιάστηκαν με την κυκλοφορία των *Χρονικών του Κοντέ*, με τη λήξη του Α΄ Ορησκειτικού Πολέμου, το 1563, και κορυφώθηκαν με την έκδοση, το 1576, της ιστορικής ανθολογίας του Simon Goulart.⁶ Στη διάρκεια του 17ου αιώνα, με την ουγενοτική μειονότητα να υφίσταται μια συστηματική πολιτική περιθωριοποίησης και αποκλεισμού από τη δημόσια σφαίρα από μέρους της μοναρχίας του Βουρβόνων,⁷ η μαρτυρολογική και «προνοιακή» αυτο-

γία στη Γαλλία των Ορησκειτικών Πολέμων (1560-1600), Αθήνα, Πόλις, 2016, Κεφ. 2: «Ορησκειτικοί Πόλεμοι στη Γαλλία: Παράλληλες εξιστορήσεις», σ. 40-58.

6. Antoine de Chandieu, *Histoire des persecutions et martyrs de l'eglise de paris, depuis l'an 1557 isusques au temps du Roy Charles neuviemesme*, Lyon, 1563· Jean Crespin, *Histoire des Vrays Temoins de la Verite de l'Euangile, qui de leur sang l'ont signée, depuis Jean Hus iusques au temps present*, Γενεύη, Jean Crespin, 1570· Simon Goulart, *Memoires de l'estat de France sous Charles IX. Contenans les choses plus notables, faites & publiees tant par les Catholiques que par ceux de la religion, depuis le troisieme edit de pacification fait au mois d'Aoust 1570 iusques au regne de Henry troisieme & reduits aux trois volumes, chacun desquels a un indice des principales matieres y contenues*, 3 τόμοι, Meidelbourg [Γενεύη], Henry Wolf, 1576· *Mémoires de Condé, servant d'éclaircissement et de preuves à l'Histoire de M. de Thou, contenant ce qui s'est passé de plus mémorable en Europe*, 6 τόμοι, Λονδίνο – Παρίσι, Rollin, 1743· Philip Benedict, *Graphic History. The Wars, Massacres and Troubles of Tortorel and Perissin*, Γενεύη, Droz, 2007· Berchtold Jacques – Marie-Madeleine Fragonard (επιμ.), *La Mémoire des Guerres de Religion. La concurrence des Genres Historiques (XVIe-XVIIIe siècles)*, Γενεύη, Droz, 2007.

7. Τα δικαιώματα της ουγενοτικής μειονότητας υπέστησαν δύο κύματα σημαντικών αναθεωρήσεων, τα οποία και οδήγησαν στην πολιτική περιθωριοποίησή της πριν ακόμη την ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης. Τη δεκαετία του 1620, επί μοναρχίας Λουδοβίκου ΙΓ', οι ουγενότοι έχασαν το δικαίωμα να κατέχουν οχυρωμένες πόλεις στις οποίες μπορούσαν να καταφύγουν σε περίπτωση αναζωπύρωσης των συγκρούσεων, ενώ απαγορεύτηκαν και οι δημόσιες πολιτικές τους συνελεύσεις. Έπειτα, από το 1656, ο Λουδοβίκος ΙΔ' συνδύασε σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων και συστηματική άσκηση ωμής βίας (τις περιβόητες *dragonnades*),

θεώρηση των ουγενότων επιβίωσε κατά κύριο λόγο στα ιστορικά ημερολόγια, τα οποία κυκλοφορούσαν αυτοτελώς ή ενσωματώνονταν σε νέες εκδόσεις καλβινιστικών ψαλτηρίων, για αποκλειστική χρήση των πιστών των τοπικών Καλβινιστικών Εκκλησιών.⁸ Τα καλβινιστικά ημερολόγια απαντούσαν στην καθιερωμένη καθολική πρακτική των θρησκευτικών ημερολογίων αντικαθιστώντας τις ημέρες των αγίων –και γενικότερα τις ημέρες εορτών και νηστείας, με υπομνήσεις των σημαντικότερων συμβάντων των Θρησκευτικών Πολέμων του 16ου αιώνα, ουσιαστικά με εξιστορήσεις της περιπέτειας της Προτεσταντικής Μεταρρύθμισης στη Γαλλία, δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στη «βιβλική δοκιμασία» των κλητών του Θεού. Στις εξιστορήσεις αυτές, που επιχειρούσαν να συγκροτήσουν την ιστορική μνήμη της χειμαζόμενης κοινότητας, η προώθηση της προνοιακής ιστορίας συμβάδιζε με τη συστηματική συσκότιση των ομολογιακών διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό του ευρωπαϊκού προτεσταντισμού και με την προβολή μιας μαχητικής, οικουμενικής προτεσταντικής ταυτότητας. Η παραβατικότητα αυτών των ουγενοτικών μνημονικών πρακτικών, ιδιαίτερα η εμφανής παραβίαση της μοναρχικής πολιτικής της αναγκαστικής λήθης, δεν διέφυγε την προσοχή των Βουρβόνων: το 1645, ο βασιλικός τοποτηρητής στην εθνική Καλβινιστική Σύνοδο του Charenton, Antoine de Caumont, ενημέρωσε τους καλβινιστές πάστορες πως «οι Μεγαλειότητες τους ήταν εξαιρετικά δυσαρεστημένες που, ενάντια στο Διάταγμα της Νάντης [...] με το οποίο επιβαλλόταν η λήθη σε κάθε τι που θα μπορούσε να προκαλέσει αναζωπύρωση των παθών, ενσωματώθηκαν στο ψαλτήριο που τυπώθηκε στη Γενεύη το 1635 τα εξής λόγια: “Την 15η Μαρτίου του 1545 συγγλήθηκε η μισητή Σύνοδος του Τριδέντου”».⁹

Πολύ ισχυρότερες αντιστάσεις στη βασιλική πολιτική της λήθης προέρχονταν, ωστόσο, από την καθολική πλευρά. Στον «Πόλεμο των λέξεων και των εικόνων», οι καθολικοί απάντησαν στις εικονογραφημένες ιστορίες και τα χρονικά των ουγενότων, με κορυφαίο έργο τη γαλλική έκδοση,

για να καταστήσει το Διάταγμα της Νάντης κενό περιεχομένου. Βλ., ανάμεσα σε άλλα, Didier Boisson, «The Revocation of the Edict of Nantes and the Désert», Raymond A. Mentzer – Bertrand van Ruymbeke (επιμ.), *A Companion to the Huguenots*, Leiden, Brill, 2016, σ. 221.

8. Ph. Benedict, «Shaping the Memory», *ό.π.*, σ.117-120. Για τα *kalendriers historiaux* της Γενεύης βασική είναι η μελέτη του Max Engammare, «The Growth and Decline of Huguenot Calendars (mid-Sixteenth to late Seventeenth Centuries)», στο βιβλίο του ίδιου, *On Time, Punctuality, and Discipline in Early Modern Calvinism*, Κέιμπριτζ, CUP, 2009, σ. 125-191.

9. O. Christin, «Mémoire Inscrite», *ό.π.*, σ. 77-80.

το 1587, της εικονογραφημένης ιστορίας των προτεσταντικών θηριωδιών από τον άγγλο καθολικό Richard Verstegan, έργο που απευθυνόταν σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό καθολικό κοινό, μια και περιλάμβανε αναφορές στα τεκταινόμενα σε Αγγλία, Γαλλία και Κάτω Χώρες.¹⁰ Κυριότερες εστίες αντίστασης των καθολικών στη βασιλική πολιτική της λήθης υπήρξαν οι γαλλικές αστικές κοινότητες. Πόλεις που είχαν παραμείνει σταθερά προπύργια του μαχόμενου καθολικισμού, αλλά και πόλεις που είχαν βιώσει μια περίοδο προτεσταντικής κυριαρχίας και είχαν επιστρέψει στον καθολικισμό, δημιουργούσαν τους ιδιαίτερους τους «μνημονικούς τόπους», δοξάζοντας στιγμές θριάμβου επί του αιρετικού αντιπάλου: εγχάρακτες πλάκες, επιγραφές και μνημεία κάθε λογής σηματοδοτούσαν την κυριαρχία των καθολικών στον αστικό χώρο, κατά παράβαση των βασιλικών ειρηνευτικών διαταγμάτων. Πλέον περιβόητη υπόθεση υπήρξε αυτή του «σταυρού των Gastines», στο Παρίσι, ο οποίος τοποθετήθηκε από το πλήθος στα ερείπια της οικίας Gastines, σε υπόμνηση της εκτέλεσης τριών παριζιάνων προτεσταντών, το 1569, και παρέμεινε εκεί, παρά τις συχνές απόπειρες της βασιλικής φρουράς να τον απομακρύνει, μέχρι το 1571.¹¹ Πολύ πιο επιδραστικές, ακριβώς επειδή συνιστούσαν δημόσιες παρεμβάσεις, ήταν οι διάφορες λιτανείες και δοξαστικές πομπές, με τη συμμετοχή των αστικών και εκκλησιαστικών αρχών, σε πόλεις που είχαν «λυτρωθεί» από τον ουγενοτικό ζυγό. Οι πομπές αυτές, στις οποίες συμμετείχαν πλήθη που συχνά αριθμούσαν μερικές χιλιάδες, δεν λειτουργούσαν μόνο ως υπόμνηση της επικράτησης επί των αιρετικών, αλλά κυρίως συνιστούσαν μια διαρκή, μαζική και δημόσια απόρριψη της πολιτικής της λήθης που είχαν θεσπίσει οι Βαλουά και συνέχισαν οι Βουρβόνιοι. Επανασυγκροτούσαν συμβολικά τις αστικές κοινότητες στη βάση του οριστικού αποκλεισμού των αιρετικών –και επιβεβαίωναν με πανηγυρικό τρόπο τη «φυγόκεντρη» αστική πολιτική απέναντι στον συγκεντρωτισμό της μοναρχικής εξουσίας.¹²

10. Frank Lestringant, *Le Théâtre des cruautés des hérétiques de nostre temps*, Παρίσι, Editions Chandeigne, 1995. Πρώτο καταγγελτικό έργο απευθυνόμενο στο ευρύτερο ευρωπαϊκό καθολικό κοινό υπήρξε το έργο του Claude de Sainctes, *Discours sur le saccagement des églises catholiques par les hérétiques anciens et nouveaux calvinistes* (Παρίσι 1563).

11. Barbara B. Diefendorf, *Beneath the Cross. Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris*, Οξφόρδη, OUP, 1991, σ. 85-88.

12. Olivier Christin, «Mémoire Inscrite», *ό.π.*, σ. 82-83· Ph. Benedict, «Shaping the Memory», *ό.π.*, σ. 117. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Τουλούζης, η οποία μνημόνευε με λιτανεία την απελευθέρωσή της από τους ουγενότους

Στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας παρόμοια εγχειρήματα διεκδίκησης του εθνικού παρελθόντος απέναντι στη μοναρχική πολιτική της λήθης συναντάμε σε ιδιωτικές πινακοθήκες, σε επαύλεις αριστοκρατών και μελών της ελίτ, όπου ιστορικά πορτρέτα και απεικονίσεις εμβληματικών στιγμών των Θρησκευτικών Πολέμων συγκροτούσαν ιδιαίτερα ισχυρά αφηγήματα με σαφή ομολογιακή θεμελίωση για τους καλεσμένους των αριστοκρατών, με χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις τις παρισινές οικίες του ουγενότου βασιλικού συμβούλου του Ερρίκου Δ' Philippe Duplessis-Mornay και του ζηλωτή καθολικού Sebastien Zamet.¹³

Το Διάταγμα της Νάντης δεν συνιστούσε το «τέλος της ιστορίας» και τον θρίαμβο της λήθης, όπως επιδίωκαν ο Ερρίκος Δ' και οι επιτελείς του. Πολύ περισσότερο, συγκεκριμένα άρθρα του Διατάγματος προϋπέθεταν τη συστηματική αναδρομή στο πρόσφατο παρελθόν για την πλήρη εφαρμογή τους. Συγκεκριμένα, τα άρθρα που αναφέρονταν στη νομιμοποίηση της παρουσίας Καλβινιστικών Εκκλησιών σε πόλεις και περιφέρειες του βασιλείου, καλούσαν τους ουγενότους να παρουσιάσουν ιστορικά τεκμήρια της διαρκούς παρουσίας των Εκκλησιών τους, ενώ παρότρυναν τους καθολικούς να ανατρέξουν στα αστικά αρχεία για να επιβεβαιώσουν το ακριβώς αντίθετο. Ο πόλεμος υπομνημάτων που ακολούθησε ανάμεσα στις δύο πλευρές, επέτεινε την ιστοριοποίηση του ταραχώδους εθνικού παρελθόντος.

Με το Διάταγμα της Νάντης θεσπίστηκαν νέα δικαστικά όργανα, τα *chambres mi parties* και τα *chambres de l'édit* στα βασιλικά δικαστήρια (*Parlements*) του Παρισιού, του Bordeaux, της Grenoble και της Toulouse. Αυτά τα ειδικά δικαστήρια, μικτής ομολογιακής σύνθεσης, με καθολική όμως πλειοψηφία, ήταν επιφορτισμένα με την αποκλειστική για τα δικαστήρια της χώρας εκδίκαση υποθέσεων που εκκρεμούσαν από τα «χρόνια των ταραχών» (1562-1598). Στην πράξη, τα νέα αυτά δικαστικά σώματα –τα οποία θεωρητικά θα διασφάλιζαν την ισονομία για την ουγενοτική μειονότητα– προωθούσαν και επέβαλλαν μια διαμεσολαβημένη, επιλεκτική μνήμη των Θρησκευτικών Πολέμων, έχοντας την αρμοδιότητα να κρίνουν κατά περίπτωση για το ποιες δικαστικές υπο-

το 1562, σε πείσμα των βασιλικών απαγορεύσεων, συνεχόμενα από το 1563 έως και το 1791, όταν η δοξαστική λιτανεία καταργήθηκε από τις νέες επαναστατικές αρχές της πόλης. Pierre-Jean Souriac, «Guerres religieuses, histoire et expiation : autour de Pémeute toulousaine de mai 1562», *Chrétiens et Sociétés : XVIe-XXIe siècles* 20 (2013), σ. 31-62.

13. David van der Linden, «Memorializing the Wars of Religion in Early Seventeenth-Century French Portrait Galleries: Protestants and Catholics Painting the Contested Past», *Renaissance Quarterly* 70 (2017), σ. 132-178.

θέσεις από το πρόσφατο, φοβερό παρελθόν έπρεπε να διεκπεραιωθούν δικαστικά και ποιες όχι, για το καλό της εθνικής συμφιλίωσης. Οι νέοι δικαστικοί θεσμοί λειτουργούσαν ως μηχανισμοί επιδιαιτησίας, που επέβαλλαν στις τοπικές ελίτ τη συνεργασία μαζί τους στην υπηρεσία της επανασυγκόλλησης του έθνους υπό τη συγκεντρωτική μοναρχία των Βουρβόνων. Εξέφραζαν τον πολιτικό σχεδιασμό του πρώτου Βουρβόνου για την εδραίωση ενός συγκεντρωτικού μοναρχικού καθεστώτος, ενώ παράλληλα προωθούσαν ένα «εθνικό μνημονικό αφήγημα» για την περίοδο των Θρησκευτικών Πολέμων, που θα προκαλούσε σημαντικά προβλήματα στην ουγενοτική μειονότητα.¹⁴

Οι μάχες των ιστορικών του 17ου αιώνα και το εθνικό αφήγημα των Βουρβόνων

Τονίστηκε προηγουμένως η ιδιαίτερη θέση των γαλλικών Θρησκευτικών Πολέμων ως αντικειμένου ιστορικής μελέτης, η ανάδυσή τους ως αυτοτελούς «εθνικού συμβάντος», ανεξάρτητου από τη δυναστική ιστορία του έθνους, με την ιδιαίτερή του ιστορική διαδρομή, στη γαλλική ιστοριογραφία του τέλους του 16ου αιώνα. Λίγοι ιστορικοί, με προεξάρχοντα από την ουγενοτική παράταξη τον Lancelot Voisin de La Popelinière, μάρτυρες και συμμετέχοι στα φοβερά γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος, αποπειράθηκαν να αποστασιοποιηθούν από την ομολογιακή αντιπαράθεση που χρωμάτιζε την πλειονότητα των ιστορικών μελετών της εποχής και να προσδώσουν σε αυτό το τραυματικό επεισόδιο της σύγχρονης ιστορίας του έθνους μια αφηγηματική συνοχή που θα υπερέβαινε τα διχαστικά πάθη και, δίχως να ενταφιάζει τα δεινά της περιόδου στην αναγκαστική λήθη, θα πρότεινε στην ακόμα σπαρασσόμενη γαλλική κοινωνία μια νέα ερμηνεία και μια νέα προοπτική. Το σημαντικότερο, αυτή η νέα ιστορική ερμηνεία απο-ιεροποιούσε τους Θρησκευτικούς Πολέμους και τους προσέγγιζε ως εμφύλιους. Προσεγγίζοντας την πρόσφατη ιστορία, η οποία αποτελούσε εθνικό ταμπού για τον πρώτο βουρβόνο μονάρχη, αυτοί οι ιστορικοί πολλές φορές διχάζονταν ανάμεσα στην αίσθηση της

14. O. Christin, «Mémoire Inscrite», *ό.π.*, σ. 86. Η στρατηγική της προώθησης μιας διαμεσολαβημένης και επιλεκτικής εθνικής μνήμης από τους νέους δικαστικούς θεσμούς αναδεικνύεται στη μελέτη της Diane Margolf για το chambre de l'édit του Βασιλικού Δικαστηρίου του Παρισιού, το οποίο είχε και τη μεγαλύτερη ζώνη αρμοδιότητας στο βασίλειο. Diane C. Margolf, «Abjudicating Memory: Law and Religious Difference in Early Seventeenth-Century France», *The Sixteenth Century Journal* 27/2 (1996), σ. 399-418.

επιτακτικότητας της λήθης και στην ανάγκη μιας ψύχραιμης, αποστασιοποιημένης προσέγγισης.¹⁵

Την αυγή του 17ου αιώνα, η σημαντικότερη δημόσια παρέμβαση από ιστορικό ήλθε από τον Jacques-Auguste de Thou. Γιος προέδρου της Βασιλικού Δικαστηρίου του Παρισιού και ανώτατος δικαστικός ο ίδιος στο ίδιο σώμα, ο de Thou είχε ήδη αναγνωρισθεί από ομολόγους του ως «ο πατέρας της νεότερης ιστορίας», για να υμνηθεί αργότερα από τους Διαφωτιστές του 18ου αιώνα ως ο «επιφανέστερος των ιστορικών».¹⁶ Σύμφωνα με την αυτοβιογραφία του, ο de Thou συνέλαβε το σχέδιο συγγραφής της μνημειώδους *Ιστορίας του Καιρού* του το 1572, ενώ ξεκίνησε τη συστηματική συλλογή και αποδελτίωση πηγών από το 1578. Ο πρώτος τόμος της λατινόγλωσσης *Ιστορίας* εκδόθηκε στα τέλη του 1603,¹⁷ ενώ το έργο ολοκληρώθηκε το 1614, συμπεριλαμβάνοντας 138 βιβλία που καλύπτan την ταραχώδη περίοδο 1546-1601. Τον Νοέμβριο του 1609, το έργο εντάχθηκε στο *Index Librorum Prohibitorum* της Ρώμης.¹⁸

Όπως και ο Popelinière από την ουγενοτική πλευρά, ο γαλλικανός de Thou πίστευε ακράδαντα πως μια έντιμη, αποστασιοποιημένη ιστορική αποτύπωση του δράματος των εμφυλίων πολέμων θα συνέβαλλε στην εθνική συμφιλίωση και θα επανέφερε τη Γαλλία στον δρόμο της ανάκαμ-

15. Το 1697, ο ουγενότος φιλόσοφος Pierre Bayle σημείωνε στο μνημειώδες έργο του *Ιστορικό και κριτικό λεξικό*, πως, ενώ η μνήμη αυτών των φρικαλεοτήτων θα έπρεπε να απαλειφθεί ολοσχερώς, για την τιμή των Γάλλων και των χριστιανών, και θα έπρεπε να ριχθούν στην πυρά όλα εκείνα τα βιβλία που έκαναν αναφορές σε αυτές, ωστόσο το γεγονός αυτό θα μπορούσε να παρακινήσει κάποιους να το μελετήσουν βαθύτερα, έχοντας προηγουμένως καταπνίξει τα προσωπικά τους πάθη, κάτι που άλλωστε είχε αναλάβει να πράξει προσωπικά και ο ίδιος. Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, τ. 10, Nouvelle édition, augmentée de notes extraites de Chauffepié, Joly, La Monnoie, Leduchat, L.-J. Leclerc, Prosper Marchand, etc., publiée par A.-J.-Q., Παρίσι 1820-1824, σ. 35-36.

16. Ingrid de Smet, *Thuanus. The Making of Jacques-Auguste De Thou (1553-1617)*, Γενεύη, Droz, 2006, σ. 15-18· Bruno Forand, «*Jacobus Augustus Thuanus Galliae Lumen et Historiarum Nostri Seculi Princeps*. L'Herméneutique d'une Majesté Historiographique», *Jacques-Auguste de Thou (1553-1617). Écriture et condition robine*, Cahiers V. L. Saunier 24, Παρίσι, PUPS, 2007, σ. 143, 146-160.

17. I. de Smet, *Thuanus*, ό.π., σ. 203.

18. Jacques-Auguste de Thou, *Historia sui temporis*, Παρίσι 1604 (1603). Παράθετο από τη γαλλική μετάφραση του έργου *Histoire Universelle. Depuis 1543. Jusqu'en 1607*, 16 τόμοι, Λονδίνο 1734. Για τις αλληπάλληλες εκδόσεις του έργου αξεπέραστη είναι η συμβολή του Samuel Kinser, *The Works of Jacques-Auguste de Thou*, Χάγη, Martinus Nijhoff, 1966.

ψης. Με ένα πραγματικό ιστορικό εργαστήριο, ο de Thou αναζήτησε τις απόψεις ευρωπαίων ομοτέχνων του και από τις δυο ομολογιακές παρατάξεις, στέλνοντας στο εξωτερικό δεκάδες αντίγραφα του δοκιμίου της πρώτης έκδοσης της *Ιστορίας*. Αυτό που ζητούσε από τους ομοτέχνους του ήταν η επαλήθευση των στοιχείων που είχε συλλέξει, η διόρθωση των λαθών, στα οποία είχε τυχόν υποπέσει, και η συμπλήρωση της αφήγησής του με πρόσθετο αξιόπιστο πληροφοριακό υλικό. Πολλοί ομότεχνοί του στην Ευρώπη ανταποκρίθηκαν στο αίτημά του, συγκροτώντας ένα εντυπωσιακό corpus αλληλογραφίας, που ουσιαστικά λειτουργούσε ως συλλογικός σχολιασμός στο έργο του.¹⁹ Στην κατεύθυνση αυτή ο de Thou είχε επιτρέψει την ελεύθερη πρόσβαση στην εντυπωσιακή προσωπική του βιβλιοθήκη.

Ακολουθώντας την πρακτική της εποχής, ο de Thou κάλυψε το προίμιο και τα πρώτα χρόνια των Θρησκευτικών Πολέμων βασιζόμενος στα έργα των ιστορικών που τα είχαν πρώτοι καταγράψει, όπως ο Γάλλος Jean de Serres, ο Σκωτσέζος George Buchanan, και οι ιταλοί ιστορικοί Francesco Guicciardini και Giovanni Baptista Adriani. Δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στην προσωπική μαρτυρία, προσέγγισε με την κριτική ιστορική του ματιά προσωπικά ημερολόγια και απομνημονεύματα από προτεστάντες και καθολικούς διπλωμάτες και στρατιωτικούς ηγέτες της εποχής, όπως οι Francois de La Noue και ο Blaise de Monluc. Το αξίωμα και οι οικογενειακές διασυνδέσεις του de Thou τού επέτρεψαν την πρόσβαση σε πλήθος αρχείων, στη Γαλλία αλλά και στο εξωτερικό, μέσω του επιστολικού δικτύου «επαγγελματιών» επαφών του, όπως για παράδειγμα η αλληλογραφία του με τον άγγλο ιστορικό William Camden, ο οποίος του προσέφερε πρόσθετο υλικό για τη βασιλεία της Ελισάβετ Α΄. Όμως, η δίψα του de Thou για όσο το δυνατόν πολύπλευρη ενημέρωση τον οδήγησε να συλλέξει και να συμβουλευθεί φυλλάδια και άλλο εφήμερο υλικό και από τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, ενώ δεν παρέλειψε να εντάξει κριτικά στην εξιστόρησή του και αδημοσίευτα έργα της εποχής, με κορυφαίο το δοκίμιο *Περί της εθελοδοουλίας* του Étienne de la Boetie.²⁰

Ένθετος γαλλικανός, όπως και οι περισσότεροί ομόλογοι του νομομαθείς ιστορικοί και τηβεννοφόροι αξιωματούχοι (robins), που δρούσαν ως θεματοφύλακες της συνοχής του έθνους,²¹ ο de Thou συνδύαζε τον αντι-

19. Anthony Grafton, «The Footnote from De Thou to Ranke», *History and Theory* 33/4 (1994), σ. 53-76, 67-69.

20. I. de Smet, *Thuanus*, ό.π., σ. 219-226· A. Grafton, «The Footnote», ό.π., σ. 69-73.

21. Κ. Γαγκανάκης, *Θουκυδίδης ή Ευσέβιος;*, ό.π., σ. 145.

παπισμό με την αποστροφή απέναντι σε κάθε μορφή βίαιης θρησκευτικής επιβολής. Το «κόκκινο νήμα» που διαπερνούσε την αφήγησή του ήταν η πεποίθηση πως ούτε η προσφυγή στα όπλα ούτε η συστηματική καταστολή μπορούσαν να διασφαλίσουν συνθήκες θρησκευτικής ενότητας, επειδή η συνείδηση των αντιρρησιών –είτε αυτοί ήταν οι βαλντεσιανοί, είτε οι καλβινιστές– θα παρέμενε αδάμαστη παρά το λουτρό του αίματος.²² Η κριτική ιστορική προσέγγιση του de Thou διέτρεχε την περίοδο των «ταραχών» του γαλλικού 16ου αιώνα (τις οποίες εξ αρχής χαρακτήριζε ως εμφυλίους πολέμους) επισημαίνοντας ως κυριότερους παράγοντες της εθνικής καταστροφής τις αλληπάλληλες αιματηρές απόπειρες κατάπνιξης των θρησκευτικών αντιφρονούντων του βασιλείου, τους πολιτικούς σχεδιασμούς και τις φιλοδοξίες των μεγάλων φεουδαλικών οικογενειών, με προεξάρχοντες τους Guise –για τους οποίους ο de Thou δεν έκρυβε την αντιπάθειά του–, αλλά εξίσου και την προβληματική λειτουργία του μοναρχικού κράτους επί δυναστείας των Βαλουά, το οποίο φάνηκε ανίκανο να παρέμβει αποτρεπτικά στην επερχόμενη εμφύλια σύρραξη, ενώ η αυτενέργεια των ζηλωτών δικαστών του Βασιλικού Δικαστηρίου του Παρισιού είχε εδραιώσει τον εθνικό διχασμό και επιφέρει τη ρήξη στις σχέσεις της γαλλικής μοναρχίας με τους υπηκόους της.²³

Η κλιμάκωση των δραματικών γεγονότων που οδήγησαν στην έκρηξη των εμφυλίων πολέμων, από την αποτυχημένη θεολογική συνάντηση του Poissy, το 1561, μέχρι την εξέγερση του φανατισμένου καθολικού πληθυσμού του Παρισιού και τη σφαγή στο Vassy, το 1562, παρουσιάζονται από τον de Thou ως καρπός της επιβολής ενός κλίματος μισαλλοδοξίας, το οποίο, υποδαυλιζόμενο από φιλόδοξους αριστοκράτες και φανατικούς ιεροκήρυκες, διέλυε τους αρμούς του κράτους και αποδιάρθρωνε τη γαλλική κοινωνία.²⁴ Η περιγραφή της σφαγής της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου στο Παρίσι –στην οποία ο δεκαεπτάχρονος τότε de Thou υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας– έπαιξε κομβικό ρόλο στην εδραίωση της θεωρίας της βασιλικής συνωμοσίας στη μεταγενέστερη ιστοριογραφία των θρησκευτικών πολέμων. Ο de Thou απέδωσε τα φριχτά γεγονότα του Αυγούστου του 1572 στην ανεπάρκεια και την προβληματική

22. Orest Ranum, *De Thou Studies*, 2015, αδημοσίευτη μελέτη, αναρτημένη στο https://www.academia.edu/41684302/De_Thou_Studies (τελευταία ανάκτηση: 17.12.2025), σ. 12, 56.

23. O. Ranum, *De Thou Studies*, ό.π., σ. 45-55.

24. Jacques-Auguste de Thou, *Histoire Universelle. Depuis 1543 jusqu'en 1607. Traduite sur l'Édition Latine de Londres*, τ. 4, 1560-1564, Λονδίνο 1734, σ. 67, 100, 166-174.

προσωπικότητα του νεαρού βασιλιά Κάρολου Θ', θέτοντας παράλληλα τα θεμέλια ενός από τους διαρκέστερους μύθους στην ιστοριογραφία της Γαλλίας, αυτού της δαιμονικής βασίλισσας και μητέρας του δολοφόνου μονάρχη Αικατερίνης των Μεδίκων. Η καταδίκη των σφαγών σε ένα έργο μιας τέτοιας εμβέλειας στοίχισε στον de Thou την έχθρα των ζηλωτών του καθολικισμού και οδήγησε στην κατοπινή συμπερίληψη του έργου στο *Index*.²⁵

Όμως, ο de Thou κινδύνευε να απολέσει και την εύνοια του πρώτου βουρβόνου μονάρχη, ο οποίος τον είχε τοποθετήσει στη θέση του Grand Maître στη Βασιλική Βιβλιοθήκη. Οι αντι-παπικές αναφορές του ιστορικού, κύρια η καταγγελία της («παπικής διαφθοράς») των γαλλικών κρατικών θεσμών, παρέκκλιναν εμφανώς από την πολιτική της αναθέρμανσης των σχέσεων του Ερρίκου Δ' με τον πάπα Κλήμη Η'. Προαισθανόμενος τη μοναρχική δυσφορία, ο de Thou προχώρησε σε μια προγραμματική δήλωση ως ιστορικός, στο προοίμιο του πρώτου τόμου, που αφιέρωνε στον Ερρίκο Δ'. Εκεί δήλωνε ως βασικές κατευθυντήριες γραμμές της έρευνάς του ως ιστορικού την επιδίωξη της *veritas* και της *libertas*, απέναντι στην όποια πίεση της εξουσίας.²⁶ Η αποστασιοποιημένη ερμηνεία των δεινών του 16ου αιώνα, που πρόσφερε ο διάσημος ιστορικός, κύρια η κατάδειξη των πολλαπλών ανεπαρκειών της δυναστείας των Βαλουά, που επέτρεψαν τη διολίσθηση του βασιλείου προς τον όλεθρο –και τελικά ενεπλάκησαν και οι ίδιοι στις σφαγές (με παράλληλη την υποβάθμιση των ειρηνευτικών προσπαθειών της Αικατερίνης των Μεδίκων)—, έδιναν την ευκαιρία στον πρώτο Βουρβόνο να παρουσιαστεί ως σωτήρας του έθνους και προστάτης των προτεσταντών πρώην αδελφών του. Η *Ιστορία* του de Thou, εκτός από μνημείο ιστορικής ευρυμάθειας και γενναιότητας, συνιστούσε και μια υπόρρητη πολιτική κίνηση, προσφέροντας επιχειρήματα στο εμπροσθοβαρές εθνικό ιστορικό αφήγημα που προωθούσε το καθεστώς του πρώτου Βουρβόνου, ο οποίος είχε αναλάβει να οδηγήσει ξανά το έθνος προς τον θρίαμβο, μετά τις καταστροφές που είχε επιφέρει ο οίκος των Βαλουά. Ίσως εκεί να βρισκόταν η πραγματική αιτία της βασιλικής συναίνεσης στη συνέχιση της έκδοσης του έργου.²⁷

25. Jacques-Auguste de Thou, *Histoire Universelle*, τ. 6, 1570-1573, σ. 397-406, 413-414, 418-419, 433-436· O. Ranum, *De Thou Studies*, ό.π., σ. 88-90· Jean-Louis Bourgeon, «Une source sur la Saint-Barthélemy : l'«Histoire de Monsieur de Thou», relue et décryptée», *BSHPF* 134 (1988), σ. 499-537, 501-505.

26. I. de Smet, *Thuanus*, ό.π., σ. 259-260.

27. Jean-Louis Bourgeon, «Une source sur la Saint-Barthélemy», ό.π., σ. 507-509. Για την εθνο-διαπαιδαγωγική διάσταση του προωθούμενου ιστορικού

Η ιστορική γραφή του de Thou απο-ιεροποιούσε τους Θρησκευτικούς Πολέμους του 16ου αιώνα παρουσιάζοντάς τους ως εμφύλιες συγκρούσεις, υποκινούμενες από την υπέρμετρη φιλοδοξία υψηλών αριστοκρατικών οίκων, την παρέμβαση ξένων δυνάμεων (ανάμεσά τους και οι πάπες της Ρώμης) και από τις αδυναμίες του γαλλικού μοναρχικού κράτους. Αυτή η εκκοσμίκευση της σύγκρουσης, η μετατόπιση στη σφαίρα του πολιτικού, ήταν και η πολιτική ατζέντα της παράταξης των *Politiques*, μετριοπαθών καθολικών υποστηρικτών του στέμματος, που προσέφεραν σημαντικές υπηρεσίες στον Ερρίκο Δ', και ακολουθήθηκε και από άλλους ιστορικούς του τέλους του 16ου αιώνα, οι οποίοι συνέδεσαν τη σταδιοδρομία τους με τη μοναρχική εξουσία των Βουρβόνων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Ιταλός Enrico Caterino Davila, ιστορικός και στρατιωτικός που υπηρέτησε την Αικατερίνη των Μεδίκων και τον πρώτο βουρβόνο μονάρχη στον πόλεμό του εναντίον της Ισπανίας.²⁸ Η μοναρχική ιστοριογραφία επικέντρωσε στον τελευταίο Θρησκευτικό Πόλεμο, των «Πόλεμο της Λίγκας των καθολικών ζηλωτών», προχωρώντας στην αναδρομική εκκοσμίκευση των συγκρούσεων του γαλλικού 16ου αιώνα. Η κατατρόπωση των «στασιαστών» από τον πρώτο Βουρβόνο, το 1594, εδραιώθηκε ως η ηγεμονεύουσα, πολιτικο-ιστορική ερμηνεία των «ταραχών» του 16ου αιώνα. Το 1683, αφιερώνοντας την *Ιστορία της Λίγκας* στον Λουδοβίκο ΙΔ', ο καθολικός ιστορικός Louis Maimbourg εξυμνούσε τον γενάρχη των Βουρβόνων για τη σωτηρία της Γαλλίας από τους καταστροφικούς «φατριαστικούς πολέμους».²⁹

Η προϊούσα εκκοσμίκευση της ιστορικής γραφής, που προέκυψε από την εστίαση στους εμφυλίους πολέμους του 16ου αιώνα, δεν εξοβέλισε την παραδοσιακή ομολογιακή αντιπαράθεση, όπου καθολικοί και προτε-

αφηγήματος του πρώτου Βουρβόνου, όπως το εισηγήθηκε ο Pierre Victor Palma Cayet, βλ. Pierre-Jean Souriac, «Juger la guerre civile. Écrire l'histoire des troubles religieux dans la deuxième moitié du XVIe siècle», *Cahiers du GRHis* 20 (2008), σ. 13-38, 15-16, 18-19, 23-24, και Philip Benedict, «Were the French Wars of Religion Really Wars of Religion?», Wolfgang Palaver – Harriet Rudolph – Dietmar Regensburger (επιμ.), *The European Wars of Religion. An Interdisciplinary Reassessment of Sources, Interpretations, and Myths*, Λονδίνο, Routledge, 2016, σ. 71-74.

28. H. C. Davila, *Histoire des guerres civiles de France, contenant tout ce qui s'est passé de mémorable en France jusqu'à la paix de Vervins, Depuis le règne du François II, Mise en François par I. Baudoin*, Παρίσι, P. Rocolet, 1643, σ. 578-605, τ. 3, σ. 45-46, 77-78, 423-424.

29. Ph. Benedict, «Shaping the Memory», *ό.π.*, σ. 111.

στάντες συγγραφείς ακολουθούσαν τους προκατόχους τους του 16ου αιώνα, προτείνοντας εναλλακτικές ιστορίες της χριστιανικής Εκκλησίας.³⁰ Ωστόσο, η σκλήρυνση της πολιτικής των διαδόχων του Ερρίκου Δ' απέναντι στην ουγενωτική μειονότητα, με την κατάργηση σειράς προνομίων και ελευθεριών που τους είχαν εκχωρηθεί με το Διάταγμα της Νάντης, και κυρίως οι νέες ουγενωτικές ένοπλες κινητοποιήσεις στη δεκαετία του 1620, επί βασιλείας Λουδοβίκου ΙΓ', επανέφεραν στο επίκεντρο της αντιπαράθεσης των ιστορικών το δράμα του εθνικού διχασμού, με τους ουγενότους ιστορικούς απολογητές να βρίσκονται σε ολοένα και δυσχερέστερη θέση απέναντι στις επιθέσεις των καθολικών αντιπάλων τους. Οι τελευταίοι ουσιαστικά μετέφεραν στο ιστοριογραφικό πεδίο τις πιέσεις που ασκούσε το «καθολικό λόμπι» στους διαδόχους του Ερρίκου Δ', με τελικό στόχο την ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης. Η επίσημη βασιλική ιστοριογραφία, υπό την εποπτεία του καρδινάλιου Ρισελιέ και με κύριο εκπρόσωπο τον βασιλικό ιστοριογράφο Scipion Dupleix, αφενός αυτό-παρουσιάζοταν ως επικουρική δύναμη στη Θεολογία, στον αγώνα της τελευταίας ενάντια στην αίρεση, και αφετέρου προωθούσε την απομάκρυνση από την κριτική ιστορική σκέψη και την παλινδρόμηση από την πρόσφατα χειραφετημένη εθνική ιστορία στη δυναστική ιστορία της Γαλλίας.³¹ Στη νέα αυτή φάση της «διαμάχης των ιστορικών» του 17ου αιώνα, καταλυτικό ρόλο θα έπαιζαν και οι ραγδαίες πολιτικές εξελίξεις στο γειτονικό, προτεσταντικό βασίλειο της Αγγλίας.

Οι νέες καθολικές ιστορικές διερευνήσεις του εθνικού τραύματος εκκινούσαν από τη διαπίστωση πως οι εμφύλιοι του 16ου αιώνα έπρεπε να αποτελέσουν αντικείμενο νέας πραγμάτευσης, επειδή ήταν εκείνοι που είχαν οδηγήσει στη θέσπιση του Διατάγματος της Νάντης, το 1598. Το ζητούμενο, λοιπόν, που ήταν η ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης, αποτέλεσε την ερμηνευτική βάση των νέων καθολικών ερμηνευτικών

30. Elisabeth Israels Perry, *From Theology to History. French religious Controversy and the Revocation of the Edict of Nantes*, Χάγη, Martinus Nijhoff, 1973, σ. 51-72, 108-109· Bernard Dompnier, *Le venin de l'hérésie. Image du protestantisme et combat catholique au XVIIe siècle*, Παρίσι, Le Centurion, 1985, σ. 46-54.

31. Orest Ranum, *Artisans of Glory. Writers and Historical Thought in Seventeenth-Century France*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1980, σ. 151-157· Christophe Angebault, «L'historiographie officielle des guerres de religion sous Richelieu entre censure et droit d'inventaire. Jean de Serres par Scipion Dupleix», Jacques Berchtold – Marie-Madeleine Fragonard (επιμ.), *La Mémoire des Guerres de Religion. La concurrence des genres historiques (XVIe-XVIIIe siècles)*, Γενεύη, Droz, 2007, σ. 153-173.

προσεγγίσεων. Η ιστοριογραφική επίθεση των καθολικών εκδηλώθηκε το 1682 με την έκδοση της *Ιστορίας του Καλβινισμού* από τον καθολικό ιστορικό Louis Maimbourg.³² Ακολουθώντας υποχρεωτικά το μοναρχικό αφήγημα, οι καθολικοί ιστορικοί προσπάθησαν να αμφισβητήσουν τον πατριωτισμό των ουγενότων, παρουσιάζοντάς τους ως ξένο σώμα, επικίνδυνο για τη συνοχή του έθνους.³³ Παρ' όλα αυτά, οι καθολικοί ιστορικοί επιδίωκαν να εμφανιστούν αποστασιοποιημένοι από τα γεγονότα του 16ου αιώνα – αντίθετα με τους θεολόγους. Έτσι, ο Maimbourg ξεκίνησε με μια εκτενή αναφορά στα όσα είχαν προηγηθεί της έκρηξης των Θρησκευτικών Πολέμων, όπως το «πεισώδιο των αφισών», τον Οκτώβριο του 1534, αποδίδοντας την υπέρμετρη βία που ασκήθηκε από τις καθολικές δυνάμεις στην εθνικά προκλητική, στασιαστική συμπεριφορά των ουγενότων. Η βίαιη καταστολή των αιρετικών συνιστούσε ευρεία ευρωπαϊκή πρακτική και δεν βάραινε μόνο τους Γάλλους. Εξάλλου, όπως τόνιζε ο Maimbourg, την ίδια πρακτική καταστολής ακολουθούσε και ο Καλβίνος καίγοντας τον Servetus στη Γενεύη, με την κατηγορία της αίρεσης.³⁴ Ανατρέχοντας στη βίαιη αντι-αιρετική πολιτική της μοναρχίας, στη δεκαετία του 1540, ο Maimbourg αισθάνθηκε την ανάγκη να απολογηθεί για την υπέρμετρη καθολική βία που ασκήθηκε επί των βαλντεσιανών του Mérindol, την οποία, ωστόσο, απέδωσε σε ορισμένους θερμοκέφαλους της περιοχής.

Περνώντας στην εξιστόρηση των Θρησκευτικών Πολέμων, ο Maimbourg αισθάνθηκε υποχρεωμένος να δώσει έμφαση στα πολιτικά και όχι τα θρησκευτικά κίνητρα των γάλλων προτεστάντων. Έχοντας αποκτήσει σημαντικές διαστάσεις ως κίνημα, με την εδραίωση των τοπικών Καλβινιστικών Εκκλησιών από το 1559, οι ουγενότοι άρχισαν να λειτουργούν ως πολιτική παράταξη, θέτοντας ως στόχο την κατάληψη του βασιλείου.³⁵ Στο πλαίσιο αυτής της ερμηνευτικής προσέγγισης, ο Maimbourg ακολουθούσε την πεπατημένη των προπαγανδιστών του 16ου αιώνα, ετυμολογώντας τον όρο «ουγενότος» στη βάση του γερμανικού *Eidgenosen* – που

32. *Histoire du Calvinisme par Monsieur Maimbourg*, Παρίσι, Sebastien Mabre-Cramoisy, 1682.

33. E. I. Perry, *From Theology to History*, ό.π., σ. 143-144· Philip Benedict, «La conviction plus forte que la critique. La Réforme et les guerres de religion vues par les historiens protestants à l'époque de la Révocation», Philip Benedict – Hugues Daussy – Pierre-Olivier Lécho (επιμ.), *L'Identité Huguenote : Faire Mémoire et Écrire l'Histoire (XVIe-XXIe siècles)*, Γενεύη, Droz, 2014, σ. 225-227.

34. *Histoire du Calvinisme*, ό.π., Livre I, σ. 29-33.

35. Στο ίδιο, Livre II, σ. 117-126.

σήμαινε «συνασπισμένος-συνωμότης», παρόλο που τον 17ο αιώνα ήταν ευρέως γνωστό πως ο όρος αποτελούσε προπαγανδιστικό εργαλείο των καθολικών. Όταν όμως η εξιστόρηση έφτασε στις σφαγές της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου, ο Maimbourg έκανε μια εντυπωσιακή στροφή στην ερμηνευτική γραμμή που είχε πρώτος εδραιώσει ο de Thou, καταγγέλλοντας την τυφλή βία του φανατισμένου όχλου και τον υπέρμετρο ζήλο της καθολικής αριστοκρατίας. Εκφράζοντας την αποστροφή του για την αχρεία συμπεριφορά του Καρόλου Θ', ο Maimbourg συνέβαλε με τη σειρά του στην απαξίωση του οίκου των Βαλουά και στην αποθέωση του οίκου των Βουρβόνων, σύμφωνα και με το νέο εθνικό ιστορικό αφήγημα. Το σημαντικότερο όμως ήταν ότι κατέληγε στο συμπέρασμα –όπως ο de Thou– πως το λουτρό αίματος του Αυγούστου και Σεπτεμβρίου του 1572 όχι μόνο δεν τερμάτισε τους εμφυλίους, αλλά γαλβάνισε τη συνείδηση των ουγενότων, παρατείνοντας την ολέθρια εμφύλια σύρραξη.³⁶ Στην περιγραφή του Η' Εμφυλίου Πολέμου (1585-1598), ο Maimbourg υπερθεμάτιζε ακόμα περισσότερο ως προς το εθνικό αφήγημα των Βουρβόνων καταγγέλλοντας τη Λίγκα των καθολικών ζηλωτών ως εθνικά προδοτική κίνηση, καθοδηγούμενη από το βασίλειο της Ισπανίας.³⁷

Στην ουγενοτική πλευρά, οι ιστορικοί που απάντησαν στις αιτιάσεις των καθολικών κινήθηκαν στη γραμμή των προδρόμων τους του 16ου αιώνα, τονίζοντας τη φιλοπατρία και την αφοσίωση των ουγενότων στο στέμμα και επιχειρώντας να αντιστρέψουν την κατηγορία περί εθνικής ανταρσίας. Η Αγγλική Επανάσταση τη δεκαετία του 1640 δυσχέρανε εξαιρετικά την υπερασπιστική γραμμή των ουγενότων ιστορικών, προσφέροντας ισχυρή εμπειρική θεμελίωση στην καταγγελία του καλβινισμού ως αιρετικού αλλά και πολιτικά στασιαστικού, αντι-μοναρχικού κινήματος.³⁸ Ένα χρόνο μετά την κυκλοφορία του έργου του Louis Maimbourg, εκδόθηκε στο Ρότερνταμ η απάντηση του ουγενότου πάστορα Pierre Jurieu, η πληρέστερη ιστοριογραφική πραγμάτευση των εμφυλίων πολέμων από την ουγενοτική πλευρά.³⁹

36. Στο ίδιο, Livre VI, σ. 473-488· E. I. Perry, *From Theology to History*, ό.π., σ. 163-165· Elisabeth Labrousse, «Les guerres de religion vues par les Huguenots du XVIIe siècle», Philippe Joutard (επιμ.), *Historiographie de la Réforme*, Παρίσι, Delachaux & Niestle, 1977, σ. 37.

37. *Histoire du Calvinisme*, ό.π., Livre VI, σ. 490-492.

38. E. Labrousse, «Les guerres de religion», ό.π., σ. 37-40. Στις δημόσιες παρεμβάσεις τους οι ουγενότοι συγγραφείς υποχρεώθηκαν να συνταχθούν με την Αγγλικανική Εκκλησία, ενάντια στους επαναστατημένους άγγλους αδελφούς τους.

39. Pierre Jurieu, *Histoire du calvinisme et celle du papisme mises en paral-*

Ακολουθώντας στενά την εξιστόρηση του Maimbourg, ο Jurieu υπογράμμισε τη νομιμόφρονα και ειρηνική στάση των ουγενότων, οι οποίοι εκτέθηκαν αιφνιδιαστικά στην ωμή βία των καθολικών. Αναφερόμενος στην κλιμάκωση των συγκρούσεων που οδήγησαν στους εμφύλιους πολέμους, ο ουγενότος ιστορικός παραδέχθηκε έμμεσα την άσκηση βιαιοπραγιών και λεηλασιών από τους ουγενότους, την οποία ωστόσο απέδιδε στην ανεξέλεγκτη βία που επέφερε κάθε πόλεμος.⁴⁰ Περνώντας στην ιστορική ανάλυση των εμφυλίων πολέμων, ο Jurieu υπογράμμισε τη «θεσμική βαρύτητα» του καλβινισμού στη Γαλλία τη δεκαετία του 1550, αναφέροντας τη δημόσια υποστήριξη του κινήματος από τους «πρίγκιπες του αίματος». Οι ουγενότοι είχαν αναγκασθεί να συρθούν στην εμφύλια σύρραξη έπειτα από την κορύφωση των διωγμών, όπως συνέβη με τη σφαγή του Vassy, το 1562.⁴¹ Ιδιαίτερης σημασίας ήταν η νομιμοποιητική επιχειρηματολογία που ανέπτυξε για την εμπλοκή υψηλόβαθμων αριστοκρατών στον ουγενοτικό αγώνα, σε ευθεία αντιπαράθεση με τη μοναρχική εξουσία, υπενθυμίζοντας στους αναγνώστες την προϊστορία των κινητοποιήσεων της υψηλόβαθμης αριστοκρατίας για την προάσπιση του «κοινού καλού».

Στην ιστορική αποτύπωση του Jurieu, οι σφαγές της Νύχτας του Αγίου Βαρθολομαίου αποτέλεσαν ένα συμβάν κομβικής σημασίας, επιφέροντας τη ρήξη των σχέσεων της μοναρχικής εξουσίας με τους ουγενότους υποτελείς της, αποτέλεσμα της απώλειας εμπιστοσύνης στον γάλλο βασιλιά, ο οποίος είχε ενεργήσει ως τύραννος. Στο σημείο αυτό ο Jurieu φαινομενικά προσέγγιζε την ερμηνευτική γραμμή de Thou, όμως ουσιαστικά επανέφερε στο προσκήνιο τις εξαιρετικά προκλητικές ουγενοτικές θεωρίες της αντίστασης προς τον τύραννο, όπως αυτές είχαν αναπτυχθεί από την ουγενοτική μοναρχομαχική γραμματεία αμέσως μετά τα τραγικά συμβάντα του 1572.⁴² Περνώντας στην εξιστόρηση των τριών τελευταίων πολέμων, με έμφαση στον όγδοο, τον «πόλεμο ενάντια στη Λίγκα των καθολικών ζηλωτών», ο Jurieu υπογράμμισε την υποστήριξη που προσέφεραν οι μαχόμενοι ουγενότοι στην ανερχόμενη δυναστεία των Βουρβόνων.⁴³

lèle, ou Apologie pour les réformateurs, pour la réformation et pour les réformés... contre un libelle intitulé l'« Histoire du calvinisme », par M. Maimbourg, Ρότερνταμ, Reinier Leers, 1683.

40. Στο ίδιο, Κεφ. XI, σ. 434-438, Κεφ. XVI, σ. 494-497.

41. Στο ίδιο, Κεφ. XVIII, σ. 525-530.

42. Στο ίδιο, Κεφ. XIX, σ. 539.

43. E. I. Perry, *From Theology to History*, ό.π., σ. 177-180.

*Μετά την ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης:
Εσχατολογικές και εκκοσμικευτικές ιστορικές ερμηνείες
της νέας δραματικής πραγματικότητας*

Στις 17 Οκτωβρίου 1685 ο Λουδοβίκος ΙΔ΄ προχώρησε στην ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης, με το Διάταγμα του Fontainebleau, ολοκληρώνοντας την πολιτική συστηματικής περιθωριοποίησης και διώξεων της ουγενοτικής μειονότητας του βασιλείου, που είχε θεσπίσει ο πατέρας του. Οι δραματικές εξελίξεις παρακίνησαν τον πάστορα Jurieu να εγκαταλείψει την ιστορική του γραφή και να επιστρέψει στην προφητολογία των μαχόμενων ουγενότων του τέλους του 16ου αιώνα. Στην πραγματεία του με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Η εκπλήρωση των προφητειών, ή η επικείμενη σωτηρία της Εκκλησίας*, εκδομένη στο Ρότερνταμ –προπύργιο της νέας ουγενοτικής διασποράς–, ο Jurieu προσέδωσε μια αποκαλυπτική χροιά στη νέα πραγματικότητα, καλώντας τους κατατρεγμένους αδελφούς του να ετοιμαστούν για την τελική αναμέτρηση με τις δυνάμεις του Αντίχριστου, ο οποίος ενσαρκωνόταν στο πρόσωπο του γάλλου μονάρχη.⁴⁴ Το χιλιαστικό μήνυμα του Jurieu, η προαναγγελία της επερχόμενης τελικής δικαίωσης των κλητών του Κυρίου, που καλούνταν για ακόμη μια φορά στα όπλα, βρήκε ισχυρή εμπειρική θεμελίωση στην αγγλική Ένδοξη Επανάσταση του 1688, όταν ο καλβινιστής Γουλιέλμος της Οράγγης αναγορεύτηκε βασιλιάς της Αγγλίας εκθρονίζοντας τον καθολικό Ιάκωβο Β΄. Ο νέος μονάρχης της Αγγλίας θα ήταν ο «Δαυίδ των Προτεσταντών», ο ηγέτης στον νέο θρησκευτικό πόλεμο ενάντια στην παπική Ρώμη και τον Λουδοβίκο ΙΔ΄ της Γαλλίας.⁴⁵ Ο Jurieu είχε πλέον εδραιωθεί ως ο αδι-αμφισβήτητος ηγέτης στην επιχειρούμενη αντιπίθεση της ουγενοτικής Διασποράς, με την υποστήριξη του μηχανισμού του Γουλιέλμου της Οράγγης.

Τον Σεπτέμβριο του 1687, ένας άλλος ουγενότος πάστορας, ο Elie Benoist, εγκατεστημένος από το 1685 στο Delft της Ολλανδίας, ξεκίνησε τη συγγραφή της *Ιστορίας του Διατάγματος της Νάντης*,⁴⁶ την οποία ολοκλήρωσε, σε πέντε τόμους, το 1695. Στο εγχείρημά του αυτό, με το οποίο

44. Pierre Jurieu, *L'accomplissement des prophéties ou la délivrance prochaine de l'Eglise*, Ρότερνταμ, Abraam Acher, 1686· Hubert Bost, «Entre mélancolie et enthousiasme : Pierre Jurieu, prophète de l'Apocalypse», *BSHPF* 147 (2001), σ. 103-112, 104.

45. H. Bost, «Entre mélancolie», *ό.π.*, σ. 107· Walter Rex, *Essays on Pierre Bayle and Religious Controversy*, Χάγη, Martinus Nijhoff, 1965, σ. 215-216.

46. Elie Benoist, *Histoire de l'édit de Nantes, contenant les choses les plus remarquables qui se sont passées en France avant & après sa publication, à l'occasion de la diversité des religions*, Delft 1693.

επιχειρούσε να διασώσει την ιστορική μνήμη της χειμαζόμενης ουγενοτικής κοινότητας στη Γαλλία, προτείνοντας, ανάμεσα στα άλλα, μια «ειλικρινή εξιστόρηση» των Θρησκευτικών Πολέμων του 16ου αιώνα, ο Benoist πέτυχε μια μυστική ετήσια επιχορήγηση 315 φιορινιών από την εθνοσυνέλευση της Ολλανδικής Δημοκρατίας.⁴⁷ Σε αντίθεση με τον σταυροφορικό λόγο του Jurieu, η ιστορική γραφή του Benoist εντυπωσιάζει με τη συστηματική καταγραφή και κριτική αξιολόγηση των πηγών, την επιδίωξη της συγκέντρωσης του μεγαλύτερου δυνατού διαθέσιμου πρωτογενούς υλικού και, το σημαντικότερο, με το εξομολογητικό, σχεδόν αυτοκριτικό, ύφος. Επισημαίνοντας την υποκειμενικότητα που αναπόφευκτα χαρακτήριζε κάθε ιστορική προσέγγιση των γεγονότων, ο Benoist δήλωνε, ακολουθώντας και τις προτροπές του Jean Bodin, πως επιδίωκε να παραμείνει πιστός στην επιδίωξη της αλήθειας, σεβόμενος τις όποιες διαφοροποιήσεις που θα ανέκυπταν ανάμεσα στο πραγματολογικό του υλικό και στη δική του απόπειρα ερμηνείας των γεγονότων. Σε υποστήριξη των διακηρύξεών του, ο Benoist συμπεριέλαβε στο προοίμιό του αυτούσια την αφιερωματική επιστολή που είχε απευθύνει ο Jacques-Auguste de Thou στον Ερρίκο Δ', στην εισαγωγή της μνημειώδους *Ιστορίας του Καιρού του*.⁴⁸

Στο προοίμιό του έργου αναφέρει την κατάσταση απόγνωσης στην οποία είχαν περιέλθει οι ουγενότοι της Γαλλίας, έπειτα από τον βίαιο (αλλά όχι αιφνίδιο) τερματισμό της μακροχρόνιας διαβίωσής τους σε ένα καθολικό βασίλειο.⁴⁹ Αιτιολογώντας την πρόθεσή του να ανασύρει την ουγενοτική μειονότητα από την καταναγκαστική αφάνεια, στην οποία είχε περιέλθει από τη δεκαετία του 1620, ο Benoist σημείωνε πως αποτελούσε αδήριτη αναγκαιότητα το να προσδώσει στην ιστορία του έναν απολογητικό χαρακτήρα, «για να χρησιμεύσει ως απάντηση στις βίαιες δυσφημήσεις των διωκτών μας», τονίζοντας ταυτόχρονα πως η επιλογή αυτή δεν τον οδηγούσε κατ' ανάγκη σε μια στρατευμένη ιστορία.⁵⁰

Παρά τη συστηματική προώθησή του στην ουγενοτική Διασπορά ως μια νέα, γενική ιστορία του γαλλικού προτεσταντισμού, το έργο του Benoist είχε τελικά περιορισμένη εκδοτική επιτυχία. Ο λόγος ήταν πως η

47. David van der Linden, *Experiencing Exile. Huguenot Refugees in the Dutch Republic, 1680-1700*, Λονδίνο, Routledge, 2016, σ. 195-196.

48. Frank van Deijk, «Elie Benoist (1640-1728), historiographer and politician after the Revocation of the Edict of Nantes», *Dutch Review of Church History* 69/1 (1989), σ. 54-92· E. Benoist, *Histoire de l'edit*, ό.π., οι τελευταίες δεκατέσσερις σελίδες του προοιμίου.

49. Στο ίδιο, «Préface Générale», χ.σ. [= σ. 32].

50. Στο ίδιο, [σ. 28].

ιδιαίτερη ιστορική γραφή του ξένιζε τους αναγνώστες του, οι οποίοι δεν βρήκαν στις σελίδες του έργου αυτό που αναζητούσαν, δηλαδή μια ηρωική και παρηγορητική εξιστόρηση των δεινών της μειονότητας, στη γραμμή των προγενέστερων προτεσταντικών μαρτυρολογιών. Κύριος στόχος του Benoist ήταν να προτείνει μια νομική ιστορία του Διατάγματος της Νάντης και της συστηματικής αποδόμησής του από τους Βουρβόνους και ιδιαίτερα από τον καθολικό κλήρο.

Στο προοίμιο του τρίτου τόμου του έργου του, που καλύπτει την περίοδο 1643-1688, ο Benoist αποσαφηνίζει τις προθέσεις του προς το αναγνωστικό του κοινό: «Το μέρος της ιστορίας που περιέχεται στους δύο (τελικά τρεις) τόμους που δημοσιεύω σήμερα, είναι το σημαντικότερο και το πιο ενδιαφέρον, επειδή αναφέρεται στα μέσα τα οποία μετέλθε ο κλήρος για να επιτύχει την καταστροφή της Μεταρρύθμισης στη Γαλλία. Στην πραγματικότητα, δεν θα δείτε ούτε κρατικές υποθέσεις, ούτε κυβερνητικές ίντριγκες, ούτε εγχειρήματα της υψηλής αριστοκρατίας. Θα δείτε μόνο... από την πλευρά των Προτεσταντών, μια σοκαριστική υπομονή, και από την πλευρά του [καθολικού] κλήρου μια μακρά σειρά από φημολογίες, προστριβές, αδικίες, που καταλήγουν σε ακραίες βιαιότητες και οι οποίες, έχοντας επί μακρόν δοκιμάσει την αντοχή των (μεταρρυθμισμένων) Εκκλησιών μέσω διακηρύξεων, διαταγμάτων, ποινών και ρυθμίσεων, δικαστικών αποφάσεων... και πράξεων επενδυμένων με όλες τις μορφές και τα ονόματα που μπορούν να τους αποδοθούν, τελικά κλιμακώνονται με την ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης».⁵¹

Ο Benoist πρότεινε στους αναγνώστες του μια «αρχαιολογία των διωγμών», όπως τη χαρακτηρίζει ο David van der Linden, αποκαλύπτοντας τον κρυφό σχεδιασμό της γαλλικής μοναρχίας και της Καθολικής Εκκλησίας. Η αφήγησή του στηριζόταν στην παράθεση εκατοντάδων ντοκουμέντων, πειστηρίων της μακροχρόνιας εκστρατείας αποδόμησης του Διατάγματος της Νάντης: διατάγματα, διακηρύξεις και νομικές αποφάσεις, παρατίθενται στην ολόκληρά τους σε παραρτήματα, τα οποία εμφανίζονται με λατινική αρίθμηση σε υποσημειώσεις στις σελίδες του κειμένου, για τη διευκόλυνση του αναγνώστη. Συνολικά, καταλαμβάνουν 594 σελίδες από τις συνολικές 3.660 του έργου, επιβάλλοντας στον αναγνώστη ένα διαρκές «πήγαινε-έλα» ανάμεσα στις σελίδες του κειμένου και στα παραρτήματα.⁵²

51. Στο ίδιο, τ. III, 1 Préface, σ. 1.

52. D. van der Linden, *Experiencing Exile*, ό.π., σ. 200-203· Luc Daireaux, «Écrire l'Histoire de la Révocation de l'Édit de Nantes. Autour de l'œuvre d'Elie Benoist», Philip Benedict – Hugues Daussy – Pierre-Olivier Léchoy (επιμ.), *L'Identité Huguenote. Faire Mémoire et Écrire l'Histoire*, Γενεύη, Droz, 2014, σ. 319-320.

Το κατάφορτο κείμενο του Benoist δεν ήταν ιδιαίτερα φιλικό στον χρήστη, ωστόσο υπηρετούσε απόλυτα τον κύριο στόχο του συγγραφέα: να καταδείξει τη συστηματική και διαρκή αποδόμηση του Διατάγματος της Νάντης, η οποία οδήγησε στην ανάκλησή του, το 1685. Σε αυτή την κατεύθυνση, ο Benoist «βομβάρδιζε» τους αναγνώστες του με πολυάριθμα, φαινομενικά μικρής βαρύτητας, αρνητικά συμβάντα από τη ζωή των ουγενοτικών κοινοτήτων στο βασίλειο της Γαλλίας, από τη λήξη των Θρησκευτικών Πολέμων ως την ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης, τα οποία όμως έφεραν στην επιφάνεια το σχέδιο των καθολικών. Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στην καταδάφιση των προτεσταντικών εκκλησιών, που είχε βασιστεί σε προφάσεις και διασταλτικές ερμηνείες του νόμου. Η εξαφάνιση των ουγενοτικών χώρων λατρείας σηματοδοτούσε κατά τον Benoist τη «χωρική νίκη» του καθολικισμού επί του αιρετικού αντιπάλου, με την εξαφάνιση κάθε ίχνους της λατρευτικής πρακτικής αλλά και της παρουσίας της ουγενοτικής μειονότητας στις πόλεις.⁵³ Η προσπάθεια ανάσχυσης της ουγενοτικής μειονότητας από την ιστορική λήθη, στην οποία την είχε οδηγήσει η καθολική πλειονότητα, εκφραζόταν, τέλος, και στη συμπερίληψη, στο τέλος του πέμπτου τόμου, εκτενών καταλόγων των θυμάτων των διωγμών, όσων είχαν φυλακιστεί και ιδιαίτερα εκείνων που στάλθηκαν στις γαλέρες του βασιλιά ως αμετανόητοι αποστάτες.⁵⁴

Ο Benoist περιέγραφε αναλυτικά τις ευεργετικές επιπτώσεις που είχε η θέσπιση και εφαρμογή του Διατάγματος της Νάντης, επαναφέροντας μια κατεστραμμένη από τους εμφυλίους χώρα στον δρόμο της ειρήνης και της πρόοδου. Παραδεχόμενος έμμεσα πως η θρησκευτική ανομοιομορφία δημιουργούσε προβλήματα στη λειτουργία του κράτους, ο ουγενότος πάστορας σημείωνε πως αυτή η προοπτική θα ήταν επικίνδυνη μόνο εάν ο μονάρχης επέτρεπε στη μια «από τις δύο θρησκείες» να επιτεθεί εκ νέου στην άλλη. Στην ιστορική του προσέγγιση, ο Benoist αντιπαρέβαλε τις πολιτικές του Ερρίκου Δ' και του διαδόχου του Λουδοβίκου ΙΓ', επισημαίνοντας πως ο πρώτος αντιμετώπιζε το Διάταγμα ως εργαλείο επανένωσης του βασιλείου, μέσα από τη διαρκή επιτήρηση της ειρηνικής συμβίωσης καθολικών και ουγενότων, ενώ ο δεύτερος το υπονόμεισε, υποκύπτοντας στις πιέσεις των καθολικών ζηλωτών.⁵⁵ Επιχειρώντας να καταδείξει το αμετάκλητο του Διατάγματος, ο Benoist το παρουσίαζε ως «θεμελιώδη νόμο του βασιλείου», ο οποίος διασφάλιζε την ελευθερία της συνείδησης, συνεπώς τα ανθρώπινα δικαιώματα, παραπέμποντας

53. D. van der Linden, *Experiencing Exile*, ό.π., σ. 207.

54. L. Daireaux, «Écrire l'Histoire», ό.π., σ. 326-327.

55. Hubert Bost, «Elie Benoist et l'historiographie de l'édit de Nantes», *BSHPF* 144 (1998), σ. 371-384, 377-380.

εμμέσως και στις ουγενοτικές πολιτικές θεωρίες περί συμβολοιακής σχέσης ανάμεσα στον μονάρχη και στους υπηκόους του, στη δεκαετία του 1580.⁵⁶

Ο Benoist ήταν πιθανά ο μόνος από τους ουγενότους συγγραφείς του τέλους του 17ου αιώνα που είχε συλλάβει τον βαθύτερο πολιτικό σχεδιασμό πίσω από το Διάταγμα της Νάντης –τον οποίο, για λόγους στρατηγικής, απέδιδε στους διαδόχους του Ερρίκου Δ΄ και, με ιδιαίτερη έμφαση, στον καθολικό κλήρο. Επιβάλλοντας μια πολιτική εθνικής αμνησίας και αμνηστίας, στην οποία μάλιστα επιστράτευσε το σύνολο του διοικητικού του μηχανισμού, ο πρώτος Βουρβόνος υποχρέωνε σε συνδιαλλαγή τις περιφερειακές ελίτ, αμνηστεύοντας ευγενείς και αστούς προκρίτους που είχαν συστρατευθεί με τη Λίγκα των καθολικών ζηλωτών στον τελευταίο Θρησκευτικό Πόλεμο. Δημιούργησε με αυτόν τον τρόπο ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό δίκτυο βασιλικής πατρωνίας και πολιτικού ελέγχου στο σύνολο της χώρας. Το Διάταγμα της Νάντης δεν αποσκοπούσε στο να εγκαθιδρύσει ένα μόνιμο καθεστώς ανεξιθρησκίας στη χώρα, αλλά ήταν περισσότερο μια ανακωχή ανάμεσα στη μοναρχία και στην ουγενοτική μειονότητα. Σε αντίθεση με τις προσδοκίες της ουγενοτικής μειονότητας, ήταν ένα διάταγμα που στόχευε στην ομόνοια του έθνους και όχι στην ανεξιθρησκία. Οι ουγενότοι είχαν εξασφαλίσει μια προσωρινή άδεια ύπαρξης από τη μοναρχία, μέχρις ότου ωριμάζαν οι συνθήκες για την «επανάσταση της Εκκλησίας», κάτι που η πλειονότητα των ουγενότων συγγραφέων και σχολιαστών αγνοούσε ή αποσιωπούσε εσκεμμένα. Πρωτίστως όμως, το Διάταγμα λειτούργησε ως εργαλείο πολιτικής επιβολής και ανακατάκτησης του βασιλείου από τη δυναστεία των Βουρβόνων.⁵⁷

Το εθνικό ιστορικό αφήγημα των Βουρβόνων, που αντιπαρέβαλλε τις καταστροφές του παρελθόντος με τους θριάμβους του παρόντος και του μέλλοντος, δεν θα αφορούσε διαρκώς όλους τους υπηκόους του βασιλέα. Ο Λουδοβίκος ΙΔ΄, ένας πολιτικά πανίσχυρος μονάρχης, προχώρησε στην ανάκληση του Διατάγματος της Νάντης, ενεργοποιώντας ένα από τα «ακρυφά άρθρα» που είχε θεσπίσει ο τέως ουγενότος πρόγονός του και επιβάλλοντας το δόγμα «ένας βασιλιάς, ένας νόμος, μια πίστη». Έχοντας «εξαφανιστεί» νομικά και πολιτικά από τη ζωή της χώρας, οι ουγενότοι της Γαλλίας αντιμετώπιζονταν πλέον ως αποστάτες του καθολικισμού. Όσοι αρνούσανται έμπρακτα να ενσωματωθούν στις χιλιάδες των νέων προσήλυτων ήταν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τη χώρα, για να αποφύγουν τα χειρότερα.

56. F. van Deijk, «Elie Benoist», *ό.π.*, σ. 61-70· H. Bost, «Elie Benoist», *ό.π.*, σ. 382-384.

57. O. Christin, «Mémoire Inscrite», *ό.π.*, σ. 91· Mario Turchetti, «Une question mal posée : La qualification de “perpétuel et irrévocable” appliquée à l'Édit de Nantes (1598)», *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français* 139 (1993), σ. 51-52, 70.

SUMMARY

Costas Gaganakis, *Fighting oblivion: National narrative and Protestant historiography in Bourbon France*

The French Wars of Religion (1562-1598) represent a pivotal point in the evolution of the so-called historiographical revolution in 16th-century France. They contributed decisively in the rise and establishment of contemporary (living) history as the dominant historiographical trend, but equally to the disentanglement of national from dynastic history; they constituted a unique, tragic historical event which called for a particular historical interpretation. On the other hand, as they escalated, they became the field for opposing historical interpretations, aligned with the confessional divide.

Focussing on 17th-century, Bourbon France, this article follows the evolution of this historiographical clash –which to a large extent expressed itself discreetly, due to the royal policy of national oblivion–right to the aftermath of the revocation of the Edict of Nantes by Louis XIV. Following the historians’ debate regarding the nation’s past and future throughout the 17th-century, it will be shown that the heirs to the first Bourbon monarch instrumentalized the policy of national oblivion that Henry IV was the first to introduce, to push the Huguenot minority initially to marginalization and “silent decay” and eventually to its violent suppression.

Among French Protestant historians of the late 17th century, Elie Benoist was probably the only one to grasp the deeper political strategy behind the promulgation and eventual revocation of the Edict of Nantes (1598,1685), which Benoist blamed on Henry’s successors and the French Catholic clergy. Benoist realized that the royal policy of “national oubliance”, promoted by Henry IV, served as the founding pillar of an impressively efficient royal network of patronage and political control over the country. The Edict of Nantes was not promoting a regime of permanent religious tolerance, it was more likely a truce between the French monarchy and the Huguenot minority; over religious tolerance, the Edict of Nantes sought to establish national concord.